

Univerzitet u Novom Sadu
ACIMSI Centar za Rodne studije
Izborni predmet: Jezik i rod;

Seminarski rad:

**Rodna perspektiva u analizi tekstova u udžbeniku:
srpski kao nematernji u IV razred srednje škole**

Mentorka:
prof. dr Svenka Savić

Studentkinja:
Zorana Kokotović

Novi Sad, juli 2006

SADRŽAJ

Sažetak	3
1.0 Uvod	4
2.0 Metod rada	6
2.1 O udžbenicima uopšteno	6
2.2 O udžbeniku za IV razred srednje škole	8
3.0 Cilj rada.....	10
4.0 Rezultati analize	11
5.0 Kritički osvrt na Kodni sistem	20
6.0 Analize upitnika za nastavnike/ce i učenike/ce.....	21
7.0 Analiza upitnika za učenike/ce	24
8.0 Zaključak	27
9.0 Literatura	28

SAŽETAK

Uvod: Dosada je dosta pažnje posvećeno analizi udžbenika u osnovnim i srednji školama sa različitih aspekata. Nije, međutim, detaljnije analizirana postojeća udžbenička praksa kada je u pitanju rodna perspektiva. Ovakva istraživanja su potrebna radi sagledavanja šireg patrijarhalnog shvatanja rodnih uloga, ali, mnogo šire, jedne civilizacijske perspektive o drugom i drugosti.

Cilj ovog istraživanja je da se sakupe, sistematizuju i opišu primeri rodno obeležene upotrebe jezika u udžbeniku (pisanog, slikovnog, grafičkog) i skrene pažnja na potrebu promene prakse pisanja udžbenika, posebno u jeziku udžbenika pisanim na srpskom jeziku za učenike osnovne i srednje škole kojima je nastavni jezik svoje nacionalne zajednice, a srpski jeziksluži za socijalizuju u široj društvenoj sredini (u Vojvodini).

Metod Tri vrste empirijskog materijala analizirani su u radu u 2006. godini u Vojvodini: 1. analiza 24 teksta (u udžbeniku za IV razred srednje škole) kodirani pomoću kodnog sistema («Knjige koda»); 2. upitnik za nastavnike/ce (ukupno 2) i 3. upitnik za učenike/ce (ukupno 24 IV razreda, odnosno 18 godina starosti, tačnije punoletni...).

Rezultati istraživanja ukazuju na rodno nesenzibilan jezik.

1. Tekstovi obiluju primerima koji potkrepljuju stereotipne uloge i vrednosti ženskih i muških likova. To potvrđuju nekoliko rezultati. Kada je reč o autorstvu odabranih tekstova: 4 autorke a 18 autora tekstova u odabranom udžbeniku; glavni likovi u tekstovima su muškarci (o muškim likovima je 13 tekstova, o ženskim 3 teksta; a prema ulogama muških likova: otac (15) i sin (12) su najčešće pominjane, a majka (3) retko. Profesionalne uloge ženskih likova se tiču uslužnih delatnosti (domaćica, čistačica, seljanka), a ređe profesije vezane za javnu sferu (spisateljica) - interesovanja ženskih likova retko prelaze granice privatne sfere i porodičnog života. Muški likovi preuzimaju profesionalne uloge koje podrazumevaju moć i vlast (verski vođa, državnik, vojno lice). On je otvoren, samostalan, njegova interesovanja prevazilaze okvire porodice.
2. Analiza odgovora nastavnika u upitniku pokazuju da nastavnici ne obraćaju pažnju na rodnu perspektivu u tekstovima udžbenika.
3. Analiza rezultata dobijenih na osnovu upitnika učenika/ca potvrđuju isto stanje.

Zaključak: Osnovni rezultat analize je da aktuelni udžbenik koji se koristi u nastavi srpskog kao nematernjeg u 2006. godini u Vojvodini nije rodno nesenzibilan; nastavnici koji se koriste ovim udžbenikom u nastavi i imaju rodne stereotipe, što prenose i na učenike kojima srpski nije maternji jezik.

Ključne reči: rod, udžbenik, analiza sadržaja, učenička praksa??.

1.0 UVOD

Na početku rada potrebno je objasniti značaj ispitivanja rodne perspektive u udžbeniku za IV razred srednje škole. Diskriminacija prema rodu ženskom ili muškom uvukla se u sve komponente obrazovanja (S.Savić, 2005), a time se nesumljivo misli i na udžbenike. Ovaj rad bi trebalo da da sliku rodnosti u pomenutom nastavnom sredstvu i da potvrdi ili negira navedenu konstataciju.

Pre navođenja literature koja se dovodi u vezu sa udžbenicima trebalo bi reći nešto više o pravima na maternji jezik. Pravo na upotrebu regionalnih i majinskih, dakle maternjih jezika, u privatnom i javnom životu je neotuđivo, u saglasnosti sa načelima Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima i u skladu sa duhom Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Zaštita i unapređenje regionalnih i manjinskih jezika ne treba da bude smetnja zvaničnim jezicima i potrebi da se oni poznaju. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije (razlikovanje, isključivanje ili ograničenje) žena u članu 5 tretira ulogu polova i stereotipa. Stereotipi se definišu kao predrasude o pojedincima, grupama, pojmovima ili predmetima, koje su stvorene bez dovoljno neposrednog iskustva o njima. Predstavljaju mehanizme muške dominacije kroz različite instance, od svih obrazovnih nivoa, kroz medije i umetnost, preko javne, političke i proizvodne sfere (Z. Mršević, 1999). Pomenuti član o uklanjanju svih oblika diskriminacije zahteva od država potpisnica da se bave stereotipnim ulogama žena i muškaraca, društvenim i kulturnim modelima koji dovode do diskriminacije, kako bi se uklonile prakse zasnovane na idejama superiornosti ili inferiornosti jednog pola u odnosu na drugi, kao i stereotipi zasnovani na polu. Učenjem maternjeg jezika, učimo o našim ulogama. Kroz jezik primamo veliki deo našeg saznanja. Na prostoru AP Vojvodine ovo istraživanje je usmereno na udžbenike srpskog jezika kao nematernjeg, a sprovode ga Ženske studije i istraživanja "*Mileva Marić Ajnštajn*" iz Novog Sada.

Kod nas postoji literatura o udžbenicima koja se može dovesti u vezu sa rodnošću. Rod se definiše kao društvena uloga muškog ili ženskog pola. Jezik nije moguće jednoznačno definisati. Postojeće definicije naglašavaju samo jedan deo ukupne prirode jezika. Jezik je odraz psiholoških procesa i služi za izražavanje emocija i stavova. Najčešće se definiše sa stanovišta strukturalističke teorije – jezik je sistem znakova namenjen komunikaciji u nekom društvu. Standardni jezik je onaj koji je normiran i kojim se služi obrazovana elita (S. Savić). Postoji širok inventar mogućnosti koje su predstavnicima/cama srpskog jezika na raspolaganju kada se odlučuju za neku jezičku delatnost (držanje predavanja, oslovljavanje, ubeđivanje, komplementiranje, objašnjavanje, izvinjavanje). Ono što učenici/ce tokom školovanja treba da nauče jeste kako praviti dobre jezičke izbore, a ne memorisati mnogobrojne reči, izraze ili fraze. Birajući formu mi se uključujemo u jezičku igru koja podrazumeva naše kreativno korišćenje jezičke forme shodno društvenim okolnostima. Jezik u nastavi služi za ubeđivanje u istinitost onoga što je predmet jezičkog ubeđivanja. Otuda jezik nikada nije izvan politički. Jezik politike je interdisciplina u nauci o jeziku koja se bavi pitanjima standardiziranja jezika isto toliko koliko i utemeljivanjem buduće jezičke prakse.

Još 1997. godine (Ivan Ivić, 1997) će ukazati na važnost udžbenika za učenje. O jeziku udžbenika pišaće se nekoliko godina kasnije (Vera Vasić, 1987), Ana Marjanović (1981),

koja ukazuje na činjenicu da udžbenik igra jednu od važnih uloga u procesu školskog učenja. Godine 1994. grupa grupa autorki (Ružica Rosandić, Vesna Pešić, Isidora Jarić) u "*Predgovoru*" sistematično i jasno daju prikaz istraživanja vaspitne funkcije udžbenika od kraja XIX veka, pa do 1993. godine. Projekat *Centra za antiratnu akciju* i *Grupe Most*, iz Beograda, bavio se istraživanjima poruka udžbenika koje se, između ostalog, tiču polne diskriminacije. Ovaj projekat je bio dobar podsticaj za nastanak daljih radova koji su u vezi sa ovom temom. Isidora Jarić će u svom radu pokušati da proveriti, analizom udžbenika, da li je škola značajan činilac osavremenjivanja društvenog života, patrijarhalnih vrednosti i korektiv polne socijalizacije.

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu će 2000. godine dati sliku žene u udžbenicima književnosti (Branislava Baranović, 2000). Autorka ističe važnost ovakvih istraživanja jer je jedan od glavnih instrumenata putem kojih se osiguravaju društveno poželjna znanja i vrednosti, pored nastavnog plana i programa, udžbenik. Datu sliku žene udžbenik prenosi kao model ponašanja koji se reflektuje u raznim sferama društvenog života. Konstatuje se da je muški rod u udžbenicima dominantan i da usmerava mlade ka rodno neravnopravnom sistemu vrednosti. Pitanje koje se postavlja u vezi sa ovom konstatacijom je sledeće: "Kako možemo uticati na to da nastava osavremeni društvo, odnosno, kako da prezentuje rodno ravnopravni sistem vrednosti?"

Istraživanja ovog tipa održana su i u Crnoj Gori (Aleksandra Kovačević, Slavica Kosić, Tamara Jurlina, 2000). Rezultati su pokazali da je još uvek na snazi patrijarhalni obrazac, po kome bi žena trebalo da je u kući, uz decu, bez širokog dijapazona profesionalnog orjentisanja (učiteljica je najčešći oblik zanimanja), muškarac je van kuće, junak kao u epskim, po Vuku, muškim pesmama.

Vojvodina je specifična multikultukulturalna i multietnička sredina. Zoltan Bunjik je 2000. godine ukazao na probleme reforme sistema obrazovanja u Vojvodini. Nacionalne manjine su nezadovoljne i smatraju da postojeći sistem obrazovanja nije primeren njihovim očekivanjima; daju se modeli obrazovanja na jezicima manjina u Vojvodini.

U radu "*Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*", Dijana Plut (2003) daje definiciju udžbenika. Autorka smatra da je cilj udžbenika sticanje znanja, stavova i identiteta. U udžbenicima se odražavaju saznanja o opštem toku razvoja sposobnosti. Ovaj razvoj nagoni učenike da traže i rešavaju problemske situacije koje će hraniti inteligenciju u razvoju. Ali, pravo je čudo da udžbenici nisu u stanju da intelektualno uzbude decu i učine ih senzibilnim na, između ostalih, rodna pitanja. To se može objasniti samo time da udžbenici nisu dovoljno dobri, da ne sadrže intelektualne probleme koje deca traže (Iva Ivić, 1976). Po Ivićevoj, udžbenici bi morali biti najreprezentativnije zbirke onih intrigantnih problema koji postižu na rad svaki um. Organizacija udžbenika bi trebalo da vodi učeničku delatnost. Da li će učenik poći od toga da najpre postavi sebi problem koji se razmatra u određenom odeljku, ili će bez ikakve zainteresovanosti prosto čitati tekst – to zavisi, pre svega, od prirode sadržaja. U tom smislu, autori udžbenika imaju veliku odgovornost u pogledu razvoja intelektualne delatnosti kod učenika. Tome ne ide u prilog činjenica da se određena znanja u udžbenicima serviraju nezanimljivo i neutralno.

Rodna ravnopravnost se ispitivala 2000. godine u Crnoj Gori, a 2004. godine pokrenuće se projekat pod nazivom *Škola za ravnopravnost*, što je prvi korak ka uključivanju pomenute tematike i u Srbiji.

Seminari koji su imali za cilj da spreče diskriminaciju na na rodnoj i na polnoj osnovi, u skladu sa evropskim *gender-mainstreamingom*, održani su u Sarajevu od 2000. do 2003.

godine. Tom prilikom će Angelika Paseka (2004) udžbenik označiti kao deo tajnog nastavnog plana kojim se, između ostalog, utiče na sistem vrednosti i stavove a time se redukuje realnost. Prošle godine su rađena istraživanja udžbenika i rodne perspektive u nastavi srednje škole. O načinu upotrebe ovih udžbenika pisaće Frank Pigel (2005), modernu definiciju udžbenika daće Bojana Petrić (2005) gde se udžbenik posmatra kao kao sredstvo za sticanje pojmova o različitosti, Svenka Savić (2005) će se baviti politički korektnim govorom s fokusom na seksizmu u udžbenicima osnovne i srednje škole gde je ovaj segment jezičke upotrebe standardnog jezika postavljen u širi kontekst normiranja, ili standardizacije jezika a poziva se na ukupnu reviziju jezičke prakse kada je u pitanju primena teorije ljudskih prava ostvarena u jeziku (Svenka Savić, 2005). Međunarodna konferencija pod nazivom *Izazovi obrazovanja na manjinskom jeziku*, održana 22-23. aprila 2005. godine u Novom Sadu, uticala je na započinjanje rada čiji je širi kontekst unapređivanje udžbenika za nematernji jezik u Vojvodini. Rad je ostvariv ispunjavanjem užeg cilja, a to je ispitivanje rodne perspektive koja treba da pokaže da li su udžbenici iz kojih deca i mladi usvajaju kulturne obrasce i modele ponašanja rodno senzibilisani.

U nastavku rada izneću podatke o udžbeniku kao nastavnom sredstvu uopšte, o udžbeniku koji je bio izvor analize kao i o tome kome je namenjen udžbenik. U skladu sa tim prikazaću i metod rada, rezultate objavljenog istraživanja, kritički osvrt na validnost korišćenog sredstva i potvrditi ili opovrgnuti činjenicu o nedovoljno rodno senzibilnim udžbenicima.

Na kraju rada prikazaću rezultate obrađenih upitnika za nastavnike i učenike. Anketirani nastavnici i učenici drže/pohađaju nastavu u odeljenjima za nacionalne majine.

3.0 METOD

3.1 O udžbenicima uopšteno

Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima određuje udžbenik kao osnovno i obavezno didaktički oblikovano nastavno sredstvo, koje se koristi za sticanje znanja, čiji su sadržaji utvrđeni nastavnim planom i programom, odnosno studijskim programom. Možemo ih još odrediti kao male kulturne uzorke u kojima je sadržano sve (ili gotovo sve) što je bitno za jednu kulturu (Dijana Plut, 2003). Tome treba dodati već pomenuto određenje udžbenika kao sredstva za sticanje pojmova o različitosti (Bojana Petrić, 2005).

Na osnovu pomenutog *Zakona* mogu se utvrditi etape u procesu nastanka udžbenika:

- a) Odobravanje udžbenika;
- b) Izdavanje udžbenika i upotreba;
- c) Praćenje i ocenjivanje udžbenika.

Na osnovu člana 3 pomenutog *Zakona* ministar nadležan za poslove obrazovanja odobrava izdavanje i upotrebu udžbenika i drugih nastavnih sredstava na predlog Nacionalnog prosvetnog saveta. Nadležni organ autonomne pokrajine odobrava izdavanje

i upotrebu udžbenika i drugih nastavnih sredstava za jezik nacionalnih manjina na predlog nacionalnog saveta nacionalne manjine.

Delatnost štampanja udžbenika se obezbeđuje u javnom preduzeću. Štampanje mogu obavljati i druga fizička i pravna lica. U članu 6 istog Zakona navode se postupci odobravanja udžbenika. Ministar vodi registar odobrenih udžbenika i evidenciju o njihovoj zastupljenosti u školskoj upotrebi.

Kvalitet udžbenika i rezultate njihove upotrebe u obrazovno-vaspitnom radu prati i ocenjuje Zavod na čije obaveštenje Savet može utvrditi eventualnu potrebu za novim udžbenikom.

Nacionalne majine u Vojvodini koriste udžbenike Zavoda za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva Beograd, odnosno njihovog odeljenja u Novom Sadu koji izdaju udžbenike na bugarskom, mađarskom, albanskom, turskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom, hrvarskom i romskom jeziku. Udžbenici srpskog jezika kao nematernjeg u Vojvodini nisu reformisani, iako je reforma obrazovanja u Srbiji u toku. Većina udžbenika se prešampava od 1980. godine do danas. Neophodna je celovita analiza navedenog udžbenika, ali sa posebnim akcentom na rodnu perspektivu – u kojoj meri udžbenici održavaju neravnopravan odnos prema devojkama i dečacima koji ostoje u društvu. (Pod terminom rod podrazumevamo društvenu konstrukciju ženskosti/mušкости. Pod terminom pol podrazumeva se biološka datost: neko je rođen kao muško ili žensko biće.)

Standarde kvaliteta udžbenika određuje Savet na predlog Zavoda. Udžbenik mora da odgovara prirodi predmeta i da doprinosi očuvanju nacionalnog i kulturnog identiteta, treba da je nediskriminatoran prema grupama i prema različitim sistemima vrednosti.

O postupcima za pisanje udžbenika govorilo se na seminaru "*Metodologija pisanja udžbenika*", 10. septembra 2005. godine u organizaciji pedagoškog zavoda Vojvodine. Na tom skupu, između ostalog, je rečeno da se obrazovanje u velikoj meri oslanja na pisanu reč. Pisanu reč nastavnik tumači udžbenikom, pomoćnim nastavnim sredstvom. Udžbenik je pisan na osnovu nastavnog plana i programa koji obavezuje obrazovne ustanove i nastavnike na određeni izbor sadržaja, sistematiku i metod prezentacije. Od kada se obrazovanje više okreće cilju da učenicima obezbedi funkcionalna a manje akademska ili formalna znanja koja se stiču usvajanjem, od onda se i na udžbenik sve više gleda kao na sredstvo bez kojeg se ne može, ali i koje nije dovoljno. Savremeni udžbenici imaju više opcionih sadržaja, raznovrsniji metod.

Na osnovu pomenutog seminara mogu se izvesti zaključci o funkcijama udžbenika: udžbenik informiše, objašnjava, pita, estetski vaspitava, razvija vrednosti, neguje stavove i pokreće na dalje i više čitanja. Burzan daje definiciju nematernjeg jezika i uputstva o tome kako nastava treba da izgleda u osnovnoj školi. Između ostalog, nastava nematernjeg jezika neguje jezik i kulturu naroda koji žive u Srbiji. Šta podrazumevamo pod srpskim jezikom kao nematernjim? Jezik društvene sredine. Cilj nastave srpskog kao nematernjeg jezika je da učenici ovladaju ovim jezikom u okviru predviđenih jezičkih sadržaja i leksike, da upoznaju elemente kulture naroda koji govore srpskim jezikom i da se tako osposobe za zajedničko učešće u raznim vidovima društvenog i kulturnog života, kao i za lakše uključivanje u rad i društvene procese.

3.2 O udžbeniku za IV razred srednje škole

Zadaci nastave srpskog jezika u IV razredu srednje škole, kao nematernjeg, na osnovu orijentacionog programa za srednje škole, su:

- ovladavanje standardnim jezikom u okviru novih reči i izraza uključujući i najfrekventniju stručnu terminologiju,
- dalje razvijanje sposobnosti učenika za razmevanje na sluh usmenih izlaganja,
- dalje usvajanje pravilnog izgovora i prozodijskih elemenata,
- upoznavanje sa gramatikom savremenog srpskog jezika,
- osposobljavanje učenika za samostalno izražavanje na srpskom jeziku,
- osposobljavanje učenika za razumevanje tekstova različitog žanra pisanih jezikom i stilom na višem nivou u odnosu na prethodni stupanj, kao i razumevanje stručnih tekstova,
- osposobljavanje učenika za pravilno pismeno izražavanje,
- upoznavanje učenika sa značajnim karakteristikama kulture naroda koji govore srpskim jezikom,
- upoznavanje učenika sa delima pisanim na srpskom jeziku iz savremene književnosti, kao i sa delima iz ranijih epoha jezički pristupačnih učenicima,
- razvijanje interesovanja učenika za dalje učenje ovog jezika,
- sticanje sposobnosti i navike za samostalno korišćenje rečnika i jezičkih priručnika,
- omogućavanje boljeg sporazumevanja, zbližavanja i zajedničkih aktivnosti učenika različitih nacionalnosti u procesu učenja, rada i u drugim vidovima društvenog života.

Korpus

Autori udžbenika, Srpski kao nematernji za IV razred srednje škole, su dva muškarca i jedna žena: Josip Buljovčić, Zlata Jukić i Radomir Babin. Udžbenik je 2003. godine izdao Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd (treće, prerađeno izdanje koje je odobrio Prosvetni savet SR Srbije rešenjem broj 650 – 380/90 od 28. juna 1990. godine. Za 16 godina dogodile su se političke, društvene i obrazovne promene u zemlji, pa se može zaključiti da udžbenik ne prati takve promene. To znači da 1990. godine, kada je udžbenik odobren, o rodnoj ravnopravnosti gotovo da nije bilo reči u srednjoj školi, a u 2006. godini rodna ravnopravnost je zakonski regulisana.

Analizirana su 24 teksta, koja su se nalazila u prvom delu čitanke (109 strana). Drugi deo čitanke (od 109. do 156. strane) rezervisan je za lekcije o jeziku, što nisu predmet analize.

Na osnovu kvalitativno-kvantitativne analize sadržaja udžbenika (teksta),

koja je rađena u okviru projekta *Gender sensitive text books and classroom practice in the Balkan region*, trebalo bi utvrditi da udžbenik nije/jeste rodno senzibilisan. Jedinica analize je tekst. Tekst je sve ono što je uokvireno belinama a sadrži najčešće i slikovne

priloge, interpretaciju, pitanja i zadatke. Svaki tekst se analizira na osnovu Knjige koda. Analize su posmatrane iz ugla feminističke teorije i prakse. U ovom projektu učestvuju zemlje bivše Jugoslavije (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Republika Srpska, Crna Gora, Srbija, Kosovo i Vojvodina). Koordinacija projekta je u Podgorici. Imali smo zajedništvo do 1990. godine. Ovim projektom bi trebalo da uspostavimo zajedništvo raskinutih veza. Srpski kao nematernji za IV razred srednje škole analiziran je pomoću Knjige koda usaglašene za sve istraživače/istraživačice sa napomenom da je svaki analitičar/ka (u daljem tekstu analitičarka) mogao/la da proširuje polja i odredbe tamo gde je to područje rada zahtevalo. Knjigu koda je sastavio tim iz zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja. U sklopu projekta, radi potpunije slike o pitanju rodne perspektive u nastavi, sastavljeni su i upitnici za nastavnike i učenike koji bi daju sliku rodne senzibilnosti vodiča i pohađača nastavnog procesa. Knjiga koda ima ukupno 99 pitanja/zadataka koji su podeljeni u sledeće grupe: 1. osnovni podaci, 2. podaci o udžbeniku, 3. podaci o tekstu, 4. podaci o opremi, književnoj formi i sadržaju teksta, 5. pitanja o ženskim i muškim likovima, 6. dečije igre. Svaka oblast ima podgrupe u okviru kojih se detaljnije bavi određenim pitanjima. U okviru oblasti *Pitanja o muškim i ženskim likovima* knjiga koda nam nudi mogućnost da odgovorimo na konkretnije situacije:

- Zastupljenost, dob i rezidencijalni status ženskih i muških likova;
- Sukobi;
- Društveni položaj i prava žena, nasilje nad ženama;
- Obitelj, sroštvene uloge i odnosi muških i ženskih likova;
- Profesionalne uloge ženskih i muških likova;
- Osobine ženskih i muških likova;
- Vrednosti i interesi ženskih i muških likova.

Odgovore na postavljene odredbe u Knjizi koda beleže se u jedinstvene Matrice. Radi lakšeg poređenja, rezultati su prikazani kao brožčane vrednosti. Analitičarke su imale mogućnost da dodaju određene osobine, ukoliko Matrica nije bila dovoljno reprezentativna za dobijene vrednosti. Jednom uveden karakter stoji kao važeći za sve tekstove.

Plan i program

Planom i programom za IV razred srednje škole predviđeno je 2 časa srpskog jezika nedeljno, ili 60 časova godišnje. Operativni zadaci u ovom razredu su sledeći:

- ovladati novim jezičkim znanjima i primenjivati ih u govornom i pismenom obliku;
- usvojiti oko 400/500 novih reči i izraza uključujući i stručnu terminologiju;
- dalje osposobljavati učenike za analizu tekstova različitog žanra i upoznavati ih sa elementima kulture naroda koji govore srpskim jezikom;
- komentarisati kraće stručne tekstove i osposobljavati učenike za osnovnu komunikaciju u procesu rada;
- osposobiti učenike za razne oblike međusobnog i javnog komuniciranja i za korišćenje raznih izvora saznanja.

Tematika programa za srednju školu je raznovrsna. Pored tema iz oblasti *školstva* (aktuelne teme iz života i rada učenika; rad sa darovitim učenicima; učenička praksa i struka; najznačajnija ostvarenja iz struke kod nas i u svetu; stručna terminologija), u

ovom razredu se obrađuju teme iz *života mladih* (društvene aktivnosti mladih; lična interesovanja; omladinske zadruge i fabrike), *kulturni život* (savremena porodica u odnosu na patrijarhalnu; najznačajnije kulturne institucije iz uže i šire društvene sredine; značajni kulturni događaji godine; jugoslovenski naučnici i umetnici dobitnici značajnih priznanja; značajniji događaji iz kulture prošlosti naših naroda i nacionalnih manjina), *društveni i privredni život* (pokret nesvrstavanja; značajna turistička mesta; nove tehnologije). Gradivo za četvrti razred srednje škole obuhvata 20 časova iz oblasti jezika, 16 časova rada na tekstu i 20 časova na govorno i pismeno izražavanje. Ciljevi obrazovanja bi mogli biti svrstani u nekoliko grupa: 1. razvoj intelektualnih kapaciteta i znanja dece i učenika nužnih za razumevanje prirode, društva, sebe i sveta u kome žive, u skladu sa njihovim razvojnim potrebama, mogućnostima, interesovanjima; 2. osposobljavanje za rad, dalje obrazovanje i samostalno učenje, u skladu sa načelima stalnog usavršavanja i načelima doživotnog učenja; 3. osposobljavanje za samostalno i odgovorno donošenje odluka koje se odnose na sopstveni razvoj i budući život; 4. razvijanje svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti, negovanje srpske tradicije i kulture, kao i tradicije i kulture nacionalnih manjina. Postoje činioci koji uslovljavaju ulogu učenika. Kao bitnije izdvojiću sledeće: zakonske osnove i forme obrazovanja u obrazovnom sistemu; brojnost zajednica i broj učenika; prostorna koncentracija i mogućnost formiranja đачkih odeljenja; broj i stepen stručne osposobljenosti nastavnika pripadnika manjine; stepen razvijenosti jezika, izbor literature i snaga intelektualne elite nacionalne zajednice i stradanja sa maticom.

4.0 CILJ RADA

Cilj rada je, na osnovu 24 teksta iz udžbenika za IV razred srednje škole, pokazati u kojoj meri postojeći udžbenici pokazuju nedovoljno senzibilizaciju za pitanja roda. Nedovoljna senzibilizacija će se pokazati kroz sakupljanja, sistematizaciju i opise primera rodno obeleženih upotreba jezika udžbenika. U obzir će se uzimati pisani, slikovni i grafički aspekt udžbenika. Ovakva istraživanja su nam potrebna da sagledamo sve elemente patrijarhalnog shvatanja rodnih uloga, ali, mnogo šire, jedne civilizacijske perspektive o **drugom i drugosti**.

Ovaj rad doprinosi ugradnji rodne ravnopravnosti u obrazovanje i osveščivanju o pitanjima rodnosti, drugosti, stereotipnim ulogama nastavnika/ca i učenika/ca u školama. Upitnicima za nastavnike/ce i učenike/ce učinjen je prvi korak u približavanju i osveščivanju ove materije u svakodnevni život.

4.0 REZULTATI ANALIZE

Ime i prezime analitičarke je Zorana Kokotović.

Analiziran je udžbenik koji se koristi u **Vojvodini**.

Tekstova u udžbeniku ima ukupno 43. Od ukupnog broja tekstova **24** je književnog tipa a 19 je posvećeno jeziku. Drugi deo čitanke, u kojem su date lekcije iz oblasti jezika, nije bio predmet analize. Tekstovi su obeleženi brojevima od 01 do 024. Tekst sa opremom je u proseku zauzima 5 strana.

Autorstvo tekstova

Autori udžbenika su dva muškarca i jedna žena: Josip Buljovčić, Zlata Jukić i Radomir Babin. Udžbenik ima ukupno 156 strana.

Autori odlomaka tekstova u udžbeniku za IV razred srednje škole su muškarci (18), kao autorke tekstova pojavljuju se **Isidora Sekulić**, **Florika Štefan** (autorka 2 teksta u udžbeniku) i **Vesna Parun**, ukupno 4. Bez potpisa autora u udžbeniku se nalaze 2 teksta.

Slikovni prilozi

Od ukupnog broja tekstova, 10 tekstova nije upotpunjeno slikovnim prilozima. Broj slikovnih priloga uz osnovni tekst, gledajući ceo udžbenik, je 15. Slikovni prilozi su fotografije (7), pejzaži (4), grafike (3) i portret (1). Vinjete (15), koje su imale svrhu da prostorno upotpune završetak teksta, nisu bile deo analize. U okviru analiziranih slikovnih priloga, žena se pojavljuje kao sadržaj u 7 slučajeva (kao deo neke grupe - pozorišne, studentske, igračke, žena se javlja u 4 primerima; samostalno se pojavljuje u 3 primerima). Na slikovnom prilogu Save Stojkova "Detalj sa salaša", žena je prikazana kao domaćica koja je okupirana kućnim poslovima. Dominantan sadržaj slikovnih priloga, na kojima su prikazani ženski likovi, čine prikazi dveju žena koje su u prošlosti imale direktni uticaj na književnost. U pitanju je portret **Milice Stojadinović Srpkinja** i fotografija **Isidore Sekulić**. Isidora Sekulić je na fotografiji prikazana s profila, u svojoj radnoj sobi. Način na koji je ona prikazana (profil) čini nevidljivim njen lik, a na taj način i spisateljicu neprepoznatljivom za učenike. Poznati portret Pavla Simića, "Milica Stojadinović Srpkinja", je vrlo čest i prepoznatljiv, tako da će deca moći da zadrže u svesti Miličin lik. Crtež Karolja Rajsa impersonalno prikazuje lik žene, tako da autor ne upućuje na osobu, već vizuelno popunjava prostor. Na slikovnim prilozima, čiji dominantan sadržaj čine muškarci, imamo sledeće rezultate: samostalno se pojavljuju u jednom primeru (u pitanju je fotografija scene iz filma na kojoj je prikazan portret profesora koga glumi Pavle Vujisić), u ostalim primerima muškarac se postavlja kao vladalac. On je učesnik

bitke, moćan, na konju, pobeđuje, on vlada svojim imanjem, vlada pozorišnom scenom i ženom na sceni. Prilog koji sadrži sliku svršenih, uspešnih maturanata sa diplomama prikazuje tri muškarca i jednu ženu. Žena je u sredini, zaštićena (ili sakrivena) od "moćnih" i "većinskih". Ostali prilozi prikazuju predele (bosanski, salašarski, Karlovačku gimnaziju, fontanu, Maticu srpsku, Galeriju Matice srpske, Letopis Matice srpske).

U najvećem broju primera ime autora/ke slikovnog priloga nije navedeno (9). Kao autori, muškarci se potpisuju ispod 6 slikovnih priloga. U jednom primeru nalazimo fotografiju vajarskog dela Olge Jančić. U pitanju je skulptura pod nazivom "Jezgro oblika", rađena 1968/69. Kao autori slikovnih priloga javljaju se Jovan Bijelić, Paja Jovanović, Sava Stojkov, Karolj Rajh, Pavle Simić i Mihajlo Pisanjuk.

Ukupna površina slikovnih priloga je 1338cm², dok površina osnovnog teksta iznosi 38038cm². Slikovni prilozi zauzimaju 2.84% površine u odnosu na tekstovni materijal.

Podaci o opremi, književnoj formi i sadržaju teksta

U ovom udžbeniku, za IV razred srednje škole, interpretacije nisu jasno odvojene od pitanja i zadataka. U sadržaj teksta ulazi odlomak iz dužih tekstova. Odlomkom se učenik uvodi u informaciju o tekstu, autori udžbenika na ovaj način kontekstuiraju odlomak. Kontekstuiranje odlomka je izvršeno u 6 tekstova.

U kontekstuiranju odlomka se govori uglavnom o **muškarcima** (predvodnicima, ratnicima, francuskim i austrijskim konzulima, bogatim salašarima, gospodi, mladom i uspešnom studentu, uspešnim trgovcima, poštovanom profesoru, predsedniku Matice srpske, Božidaru Kovačeku...). U **kontekstuiranju odlomka jednog teksta se pominje žena**. Reč je o strankinji koja se teško sporazumevala na srpskom jeziku, koja se ne može navići na novu sredinu, koja je razlog nesporazuma. Ni u jednom kontekstuiranju odlomka se ne govori samo o ženskim likovima, a samo jedan tekst pominje **neprikladnu ženu, strankinju**. Pomenuta interpretacija je u okviru teksta broj 19, "Očevi i oci", Slobodana Selenića.

Jedini istorijski dokument koji se nalazi u udžbeniku je Letopis Matice srpske. Na naslovnoj strani Letopisa se nalaze imena eminentnih profesora Georga Magaraševića i Konstantina Kaulica. Na ovom dokumentu ne stoji ime žene. Ni jedan tekst ne sadrži sliku nacionalnih simbola.

Većina tekstova sadrži pitanja za učenike na kraju lekcije (22 teksta), samo 2 teksta nemaju. Pitanja se prvenstveno odnose na muške likove (od 24 lekcije, 8 pitanja se odnose samo na muške likove, 8 pretežno na muške likove, 5 podjednako na muške i ženske likove, 3 pretežno na ženske likove, i **1 koji se odnosi isključivo na ženske likove**).

Formulacija pitanja na kraju tekstova je različita: sadržaj nekih pitanja nam ne govori o tome u kom su rodu formulisana (10 tekstova), zatim slede pitanja formulisana i u ženskom i u muškom rodu (7 tekstova), u muškom rodu su formulisana pitanja iz 7 tekstova.

U udžbeniku prevladuje prozna književna forma. Prozna književna forma je prisutna u 14 tekstova, formu poezije nalazim u 6 tekstova, oblik književno-naučnog teksta u 4 lekcije. Autorsku prozu predstavlja 17 tekstova, dok autorskoj poeziji

pripada ukupno 4 teksta. U udžbeniku za IV razred se ne nalaze duhovno-religijski tekstovi.

Najveći broj tekstova je preuzet iz srpske književnosti – 18, iz mađarske književnosti su izdvojena 4 teksta, dok je iz bosansko-hercegovačke i svetske književnosti izdvojen po jedan tekst.

Teme teksta

Dominantne teme tekstova u udžbeniku se tiču **intimnog života** glavnih likova (8 tekstova), **društvenog i političkog života** (7 tekstova), **zanimanje/profesija** (2 teksta). Teme iz oblasti istorije, prirode, porodice i porodičnog života, dece ili dečijeg života, rodoljubive teme i domovina, egzistencijalne teme su zastupljene u tekstovima u po jednom primeru.

Pol glavnog lika

Zanimljiv je podatak o polu likova u tekstovima: **najviše se govori o muškim likovima (7 tekstova)**, podjednako se govori o muškarcima i ženama (6 tekstova), **govori se samo o muškim likovima (5 tekstova)**, najviše o ženskim likovima (3 teksta: Rastanak, tekst br. 6; Portret Milice Stojadinović Srпкиnje, tekst br.13; Ti koja imaš ruke nevinije, tekst br. 17), dok podatke koji ne saopštavaju ni o ženskim, ni o muškim likovima nalazimo u 2 teksta. **Nije zabeležen ni jedan tekst koji govori samo o ženskim likovima.**

Dob muških i ženskih likova

Dob ženskih likova se ne spominje često. Od analitičarki se očekivalo da kodiraju u skladu sa svojom subjektivnom procenom, ali za potrebe ove analize kodirana je dob ženskih i muških likova samo kada je bila navedena i kada je bilo očigledno kojoj starosnoj grupi pripadaju. U najvećem broju primera nije identifikovana starost ženskih likova (11 primera), zatim su žene predstavljene kao odrasle (6 tekstova), kao mlade žene su prikazane u 3 teksta, kao deca, deca i odrasli i odrasli i stari u po 1 tekstu.

Što se tiče muških likova, tu je situacija drugačija. Muškarci su najvećim delom odrasli – 15 testova, kao odrasli i mladi predstavljeni su u 8 tekstova, kao mladi u 4 teksta, kao deca i mladi u 2 teksta i kao deca i odrasli u 1 tekstu.

Uočena je tendencija u udžbeniku koja podržava teme o odraslim i mladim muškarcima.

Lokacija na kojoj su smešteni likovi

Lokacija u kojoj su smešteni ženski likovi se u najvećem broju tekstova ne pominje – 10 tekstova. Žena se na lokaciji sela javlja u 5 tekstova, a u istom broju je smeštena na lokaciji grada.

Muškarci se u dvostruko više primera smeštaju u grad – u 10 tekstova, zatim u seosku sredinu (7 tekstova), dok lokaciju na kojoj je smešten muškarac ne pominje 7 tekstova. **Odnos žena:muškarac, lokacija grad je 1:2.**

Sukobi

Najveći broj tekstova ne govori o sukobu pojedinca sa pojedincem (18), dok se o sukobima muških likova govori u 4 teksta. O sukobima muških i ženskih likova govori samo jedan tekst. **Nije zabeležen primer međusobnog sukobljavanja ženskih likova.**

U najvećem broju tekstova nisam naišla na sukobe pojedinca sa porodicom (22 teksta). **Muški likovi su ti koji dolaze u sukob sa porodicom (2 teksta).** Žena ni u ovom slučaju ne ulazi u sukobe.

Sukobljavanje pojedinca sa grupom ljudi se takođe dovodi u vezu sa muškarcima. Iako najveći broj tekstova ne govori o sukobima ovog tipa (18 tekstova), u određenom broju tekstova nailazim na podatke o sukobu muških likova sa grupom ljudi (4 teksta). Žene se ni u ovim sukobima ne pojavljuju kao akterke.

Sukobi muških likova sa globalnom društvenom grupom (društvo u celini, društveni sastav, država, velike religije, itd.) se mogu naći u 2 teksta.

Društvena nejednakost muškaraca i žena se pominje u 6 tekstova. Reč je o sledećim oblicima društvene nejednakosti: **nejednakost žena u društvu uopšteno** (4 teksta), **neravnopravnost žena u privatnom odnosu** (2 teksta), **neravnopravnost žena i muškaraca u društvu uopšte** (1 tekst).

Društveni položaj i prava žena, nasilje nad ženama

U najvećem broju tekstova ne nailazimo na podatke o pravima žena (22), o socijalnim i kulturnim pravima govore 2 teksta. **Politička i ekonomska prava žena se ne pominju.**

Psihičko nasilje nad ženama prikazano je u 3 teksta. Prikazani su: nasilje nad ženama u društvu uopšteno i nasilje nad ženama u privatnom odnosu. Zanimljiv je podatak da se o psihičkom nasilju nad muškarcima govori u 5 tekstova. Radi se o nasilju u porodici, nasilju u društvu uopšteno, kaznenim merama u školi.

Fizičko nasilje nad ženama, uopšteno u društvu, beleži 1 tekst. Nasilje ovog tipa se sprovodi i nad muškarcima (5 tekstova).

Porodica, srodničke uloge i odnosi muških i ženskih likova

Bračno stanje likova pominje se u 11 tekstova. Najviše se pominju muškarci kao članovi porodice sa decom (7 tekstova), zatim se pominju neudate žene (3 teksta), neoženjeni muškarci (3 teksta), žena kao član porodice sa decom (1 tekst), neoženjen muškarac (1 tekst), udovac (1 tekst), porodica bez dece (1 tekst).

Mnogo češće od opisa bračnog stanja u tekstovima se pominju uloge žena i muškaraca kao članova porodice. Kao članovi porodice muški i ženski likovi se pominju u 12 tekstova.

Uloge muških i ženskih likova kao članova porodice	Učestalost pominjanja u tekstovima
Otac	15
Sin	12
Sestra	6
Kćer	6
Brat	5
Majka	3
Ujak	3
Baka	1
Maćeha	1
Ostali	1

Otac i sin su najčešće pominjane uloga likova kao članova porodice. Taj podatak nije iznenađujuć s obzirom na vladajući sistem patrijarhalnih vrednosti. Rezultat koji potvrđuje rodno nesenzibilan jezik je uloga majke koja se pominje u samo 3 primera. Ona nije akterka nekog teksta, već uspomena o kojoj se priča.

Profesionalne uloge muških i ženskih likova

Profesionalne uloge žena se prećutkuju. Navedene profesionalne uloge žena se sreću u 9 tekstova. Na listi profesionalnih uloga žena ne pominju se državnice, inženjerke, policajke, političarke, manekenke...

Profesionalne uloge žena	Učestalost njenog pominjanja u tekstu
Domaćica	8
Spisateljica	7
Naučnica	5
Čistačica	5
Seljanka	4
Učenica	3
Umetnica	1
Odgajateljica	1

Ženski likovi se ne izmeštaju iz okvira kućnih poslova, ne deluju u društvu. Žena obavlja uslužne delatnosti. Čak i kada se pominje kao umetnica, trebalo bi imati na umu da žena u toj profesiji stvara u svojoj najdubljoj intimi. Žena se ne deklarira kao visoka funkcionerka, političarka, naučnica, istorijska ličnost, učenica. Kada se o ženi govori kao o učenici, pominje se nemogućnost ostvarenja te uloge, a ne njeno deklarisanje (3 primera). U udžbeniku su dominantni tekstovi koji govore o školovanju muškaraca. Tekst (br.4) "Karlovačka gimnazija", strana 19-24, govori o tome kako ženska deca nisu mogla da se školuju sve do 1907. godine. Od tada, devojke su imale status "privatnih učenica". Školovale su se devojke iz elitnih porodica.

Tekst (br. 9) "Perućica – carstvo divljine", strana 41-45, u opisu izleta pominje samo učenike. Imenicom "učenici" pisac ne podrazumeva učenike i učenice već "dečake".

20 tekstova beleži profesionalne uloge muških likova. Radi lakše preglednosti i poređenja podataka pogledajmo tabelu za muške likove:

Profesionalne uloge muškaraca	Učestalost njihovog pominjanja u tekstu
Učenik	25
Verski vođa	17
Učitelj	15
Pisac	12
Državnik, princ	10
Vojno lice	10
Seljak	9
Estradni umetnik	7
Umetnik	7
Sluga	6
Istorijska ličnost	5
Tehničar	5
Naučnik	4
Župan	3
Lekar	1

Zaključujem da su profesionalne uloge u kojima se pojavljuju muškarci daleko češće i raznovrsnije. Muškarac se javlja u ulogama koje podrazumevaju moć i vlast, uloge sa čijih pozicija može da kontroliše i vlada (uloga verskog vođe, državnika, vojnog lica).

Psihološko-socijalne i fizičke osobine likova

Pozitivne psihološko-socijalne osobine žena su sledeće:

- **Osećajna i saosećajna** (8 primera);
- **Draga, mila** (6 primera);
- **Kreativna** (5 primera);
- **Nežna** (4 primera);
- **Inteligentna, pametna** (3 primera);
- **Iskrena** (3 primera);
- **Nesebična** (2 primera);
- **Marljiva** (2 primera);
- **Požrtvovana** (1 primer);
- **Aktivna, poduzetna** (1 primer);
- **Kooperativna** (1 primer);

U tekstovima su prikazane stereotipne osobine ženskih likova. Ona je nežna, slaba, osećajna, potrebna joj je zaštita, žrtvovanje u privatnoj sferi. Ona je drugo. Bez obzira na to što Kodni sistem ove osobine predstavlja kao pozitivne, žena se u okviru njih oseća izgubljeno i nesamostalno bez podrške muškarca i porodice.

Pozitivne psihološko-socijalne osobine muških likova su sledeće:

- **Inteligentan, pametan** (16 primera);
- **Aktivan, poduzetan** (10 primera);
- **Marljiv** (10 primera);
- **Kreativan** (10 primera);
- **Drag, mio** (10 primera);
- **Iskren** (9 primera);
- **Odgovorani** (6 primera);
- **Buntovan** (5 primera);
- **Saosećajan** (4 primera),
- **Stidljiv** (3 primera),
- **Lider** (2 primera);
- **Spretan** (2 primera);
- **Kooperativan** (2 primera);
- **Požrtvovan i samopožrtvovan** (1 primer);

Muškarac je samostalan, ostvaren, ima privilegiju da se pobuni i promeni, vodi, bude aktivni element društvene zajednice. On je taj koji kontroliše sisteme i u skladu sa tim ih prilagođava svojim interesima. Žena, kao što će se videti u narednim rezultatima, pasivno i nespretno dela.

Negativne psihološko-socijalne osobine ženskih likova su:

- **Pasivnost** (2 primera);
- **Nespretnost** (1 primer).

Lepeza negativnih psihološko-socijalnih osobina kod muških likova mnogo je razgranatija. Negativne osobine koje se dovode u vezu sa muškim likovima su:

- **Nepravednost** (3 primera);
- **Neprilagodljiv** (3 primera);
- **Sebičan** (3 primera);
- **Sklon porocima** (3 primera);
- **Lakomislen** (2 primera);
- **Nestalan** (2 primera);
- **Nasilan** (2 primera);
- **Afektivan** (1 primer);
- **Lažljiv** (1 primer);
- **Prigup, nesnalazljiv** (1 primer);
- **Zlonameran** (1 primer);

On je neprilagodljiv, nepravedan, sebičan, svet posmatra iz svoje perspektive "muškog" i ne dozvoljava da se bilo šta promeni. Društvo ga neće osuditi zbog poroka i zlih namera (moć i vlast podrazumevaju takve stvari, a i muškarac je...).

Fizičke osobine likova

Kojim je fizičkim osobinama žena predstavljena u udžbenicima za IV razred srednje škole? U najvećem broju primera žena je predstavljena kao **ružna** (12 primera), **slaba** (9 primera), zatim vitka (1 primer), mlada (1 primer), lepa (1 primer) tamnokosa (1 primer), bela žena (1 primer). Sa druge strane, muškarac je predstavljen kao **snažan** (11 primera), **lep** (10 primera), mlad (7 primera), krupan (3 primera), vitak (2 primera), tamnokos (1 primer). Ona je oličenje društveno neprihvatljivih osobina koje treba izbegavati. Tekst Isidore Sekulić "Rastanak", strana 29-33, govori o patnjama mlade i ružne devojke. U odlomku iz dela "Seobe", Miloša Crnjanskog (strana 47-51), junak se seća prelepe Katinke od koje su svi bežali, jer je bila gluva. Ispred snage ženine ličnosti i karaktera uvek se preprečuju površne osobine. Društvo prihvata ljude na osnovu tih osobina. Društveno je prihvatljivo da žena bude bela, lepa, zgodna, bez vidljivih mana.

Vrednosti i interesi muških i ženskih likova

Kada bi mogla da se napravi paralela između vrednosti muških i ženskih likova ona bi izgledala ovako:

- Ženama su na prvom mestu **ljubav** (20 primera), **obrazovanje** (14 primera), **brak** (11 primera) i **deca** (11 primera).
- Muškarci se najviše zalažu za **obrazovanje i znanje** (39 primera), **moć i sticanje bogatstva** (15 primera), **tradicionalizam** (11 primera), **ličnu slobodu** (8

primera). Deca, ljubav i vrednosti braka su daleko od prethodno prikazanih vrednosti.

Interesi ženskih likova se svode na *porodični život i decu*. Obrazovanje, umetnost, rad i uspeh u struci su marginalizovani. Kao što je bio slučaj i sa prethodno iznesenim rezultatima, interesi muškaraca sežu mnogo dalje. Muški likovi se najviše zalažu za *vlastito školovanje* (24 primera), *umetnost* (23 primera), *sticanje materijalnog bogatstva* (14 primera), *politiku i političko delovanje* (9 primera), *prijateljstva i poznanstva* (8 primera), *tehniku i tehnička dostignuća* (8 primera), *vojsku i vojne stvari* (5 primera), *putovanja* (2 primera), *verski život* (2 primera), *zabavu i razonodu* (2 primera).

Dečije igre

U tekstovima se pominju sledeće igre kojih se igraju dečaci:

- igre sa loptom (4 primera), igre skrivača (2 primera), igre gluvih telefona (1 primer), kartanje, kockanje, keglanje (1 primer). Devojčice se pominju zajedno sa dečacima u igri gluvih telefona. Igračke se ni na jednom mestu ne pominju. Zanimljiv je podatak da se dečaci klade i igraju u novac. Da li novac možemo smatrati igračkom za dečake?

5.0 KRITIČKI OSVRT NA PONUĐENI KODNI SISTEM

Prilikom korišćenja kodnog sistema nailazila sam na različite nedoumice i probleme.

- Pitanje pod rednim brojem 6, koje se odnosi na književno razdoblje, predstavljalo je problem. Većina tekstova ne sadrži podatak o književnom razdoblju i teško ga je odrediti jer uz tekstove nisu navedeni nikakvi podaci.

- Problem i nedostatak Knjige koda je bio u nemogućnosti da se kodiraju životinje i njihove osobine.

- Problem se javio pri analizi humoreske "Ajkula i birokrat" Vladimira Bulatovića Viba, strana 106-109, gde je muškarac predstavljen kao ajkula i birokrat, ali se to eksplicitno nije moglo zaključiti. Kako kodirati ajkulu koja predstavlja muškarca formom ženskog roda? Žena je predstavljena kao girica koju ajkula uči poslušnosti i koja pliva u njegovom pravcu. Ajkula (muškarac) se postavlja demagoški i time se ponosi.

- U Knjizi koda ne postoje pitanja koja bi otvorila problem glagola čije su radnje rodno uslovljene. Primeri za ove glagole su: šiti, mesiti, peći pogaču, ribati, obavljati kućne poslove, prati, većati, pričati. Tekst br. 4, "Salašar", strana 13-19, govori o tome da "... muškarci treba da većaju a žene da peru".

- Humoreska "Jugosloven i statistika" Vladimira Bulatovića Viba govori o osobini koja je karakteristična za žene – brbljivost. "Ako muškarac časka četiri godine, žena časka pet ..., oni su ravnopravni, mislim u časkanju". (Tekst br. 23, strana 107-109)

- Nedoumice su nastale i u vezi sa učestalošću pominjanja određenih osobina. Dilema je bila proizvod toga što nije bilo jasno značenje "spominjanja". Da li se to odnosi na izričito spominjanje osobine, ili na osobinu u okviru konteksta? Po preporuci su se beležile osobine koje su eksplicitno spominjane.

- Osobina pasivnosti, koja je imala značaj za rodno istraživanje, izvučena je iz konteksta.

- Vrednosti i interesi likova su uglavnom izvučeni iz konteksta. Ovi podaci su takođe bili važni za istraživanje.

- Za neke tekstove je potrebno uvesti kategoriju drugosti: rasne, polne, nacionalne, verske, jezičke... Tekst br. 19 "Očevi i oci", strana 85-91, sadrži konstataciju da "... riđem dečaku nanka nikada nije mogla da oprostí "englesku" boju kose...!"

6.0 ANALIZA UPITNIKA ZA NASTAVNIKE/CE I UČENIKE/CE

I Opšti podaci o nastavniku/ci

Da bi se upotpunila slika rodne perspektive u nastavi uopšte, ispitani su nastavnik i nastavnica koji drže nastavu srpskog jezika, kao nematernjeg, u mađarskim odeljenjima srednjih škola. Učenici tih škola pripadaju mađarskoj i romskoj zajednici. Ispitanici su samostalno popunjavali upitnik u prisustvu ispitača. Vreme predviđeno za za popunjavanje jednog upitnika je 45-60 minuta. Oba ispitanika su profesori srpskog jezika i književnosti. Radno iskustvo (ispitanik ima 12 godina radnog staža, a ispitanica 5 godina) sticali su pretežno u maloj gradskoj sredini. Ispitanica je dala sledeće podatke o udžbeniku (autorima, nazivu udžbenika, godini izdanja, izdavaču) "Srpski jezik kao nematernji" za I, II, III, i IV razred srednje škole, autora R. Babina i Z. Jukić, 2003, ZUNS, dok je ispitanik naveo udžbenik za III, IV i V razred, autora Josipa Buljovčića i Magdolne Elek "Učimo srpski".

II Procena sadržaja udžbenika

Analiza se odnosi na udžbenike koji se trenutno koriste u nastavi. Ispitanicima su predočeni elementi tekstova na koje treba obratiti pažnju (književni odlomak, ilustrovani tekstovi, tekstovi sa sličicama...).

1. Prema proceni nastavnika, među autorima/kama tekstova u udžbenicima zastupljeni su pretežno muškarci.
2. Kada su u pitanju slikovni prilozima, ispitani su ponovo dali odgovor koji govori u prilog tome da su autori slikovnih priloga pretežno muškarci.
3. Izraženu rodnu senzibilnost pokazali su ispitani i u pogledu sledećeg pitanja. Odgovorili su da se udžbenik učenicima obraća pretežno u muškom rodu.
4. Odgovori su bili različiti u pogledu pola likova slikovnih sadržaja. Ispitanik je odgovorio da su dominantnije, na slikovnim prilozima prikazani muškarci. Ispitanica nije mogla da proceni.
5. Osobine koje se najčešće pripisuju ženama, po ispitanici su sledeće: dobronamerna, nepravedna, nesamostalna, poslušna, lažljiva, sebična, plašljiva, lakomisljena, požrtvovana, skromna, neverna, nesnalazljiva, nežna, stidljiva, pobožna, verna, svadljiva, neodlučna, nesigurna.
Muškarci su: ponosni, hrabri, lenji, pametni, hvalisavi, iskreni, pravedni, spretni, odlučni, zlonamerni, nasilni, neuredni.
Prema ispitaniku, osobine koje se vezuju za ženu su sledeće: dobronamerna, nepravedna, nesamostalna, poslušna, lažljiva, pametna, plašljiva, lakomisljena, iskrena, požrtvovana, pravedna, skromna, neverna, nesnalazljiva, nežna, stidljiva, pobožna, verna, svadljiva, neodlučna, nesigurna.
Muškarci su: dobronamerni, nepravedni, hrabri, lažljivi, lenji, pametni, pošteni, hvalisavi, iskreni, požrtvovani, pravedni, skromni, spretni, odlučni, verni, svadljivi, nasilni, neuredni.
6. Ispitanici su procenili da se ženski likovi pojavljuju u uzrastu od 30-65 godina.

7. Muški likovi se pojavljuju u uzrastu od 30-65 godina (po proceni ispitanice) i u uzrastu od 15-30 godina (po proceni ispitanika).
 8. Zanimanja koja se najčešće pripisuju ženama, po proceni ispitanice, su: krojačica, kuvarica, lekarka, medicinska sestra, nastavnica, spisateljica, seljanka, suškinja, prodavačica, sportistkinja, učenica, sekretarica, pastirica, domaćica. Muškarci su državnici, inženjeri, krojači, kuvari, lekari, moreplovci, fizički radnici, novinari, nastavnici, policajci, seljaci, sluge, sportisti, sveštenici, umetnici, naučnici, vojna lica, učenici, direktori, pastiri, domaćinoplemići i univerzitetski profesori. Ispitanik je ponudio slične odgovore. Žena se pominje kao: krojačica, kuvarica, lekarka, medicinska sestra, nastavnica, seljanka, prodavačica, sluškinja, pastirica, domaćica, plemkinja. Muškarac je lekar, moreplovac, fizički radnik, policajac, seljak, sudac, sluga, sportista, sveštenik, umetnik, naučnik, vojno lice, učenik, direktor, pastir, plemić, univerzitetskiprofesor. Prema odgovorima ispitanika žene teže braku, deci, emocionalnoj sigurnosti, jednakosti, kosmopolitizmu, ljubavi, ljudskim pravima i slobodama, mirotvorstvu, multikulturalizmu, nacionalnoj ravnopravnosti, porodici, očuvanju porodice i okoline, pravičnosti, radu i marljivosti, skladnom odnosu sa drugima, socijalnoj pravdi, solidarnosti, tradicionalizmu, zajedništvu i životu u skladu sa učenjem vere. Muškarci se dovode u vezu sa demokratijom, iskazivanjem nacionalne pripadnosti, kolektivizmom, moći, znanjem, ličnom samostalnošću, patriotizmu, političkom pluralizmu, prijateljstvu, privatnom vlasništvu, uspehu u struci, rasonodi, samopotvrđivanju, seksu, slobodi, uglednom društvenom položaju i visokom materijalnom standardu.
- Interesi koji se dovode u vezu sa ženom, po ispitanici, su sledeći: humanitarna delatnost, porodični život, očuvanje prirode, uređivanje okućnice/stana, vera i verski život. Ispitanik je ovim osobinama dodao društvene nauke, zabavu i rasonodu. Muškarci pokazuju interes za životinje i stoku, društvene nauke, matematiku i prirodne nauke, nacionalnu prošlost, politiku i političko delovanje, uspeh u struci, sport, sticanje materijalnog bogatstva, tehniku, umetnost, školovanje, vojsku, zabavu i rasonodu.
 - Muškarci se najčešće pojavljuju u statusu oženjenog muškarca, žene kao udate.
 - Ispitanik smatra da bi u udžbenicima trebali da budu zastupljeni različiti tipovi porodica (majke sa decom, očevi sa decom, udovci i udovice sa decom, rastavljeni sa decom, vanbračna zajednica bez dece), osim vanbračne zajednice sa decom. Ispitanici su svi tipovi porodica podobni za tekstove udžbenika.
 - Najčešće pominjane porodične uloge u udžbenicima su otac, sin, brat, majka, deda, unuk.
 - Kao tipični porodicu ispitanik je naveo porodicu sa ocem, majkom, sinom i kćerkom. Ispitanica je navela oca, majku, ćerku, dva sina.

III Udžbenici i rodna jednakost

- Prihvaćen je stav da bi trebalo afirmisati rodnu jednakost.

- Preporuke su sledeće: obraćanje učenicima/cama u muškom/ženskom rodu, redukovanje broja muških i ženskih likova u sadržajima na približno isti broj, redukovanje stereotipnih osobina, zvanja, vrednosti koje se pripisuju polovima.
- Udžbenik daje vrednosti koje promovisu neravnopravnost žena i muškaraca. Povodom toga ispitanici nisu reagovali.
- Veoma je važan način nakoji se u udžbenicima prikazuju žene i muškarci i njihovi odnosi. Na osnovu ovih vrednosti se kod dece formira pravilan, tolerantan stav prema suprotnom polu. Podstiče se pravilna socijalizacija učenika/ca.

IV Nastavnici/nastavnice i rodna jednakost

- Ispitanik smatra da je problematika ravnopravnosti polova, rodne jednakosti i rodnih stereotipa važna u okviru predmeta koji predaje. Navodi primer "Hasanaginice" i "Diobe Jakšića". Ispitanica rodnu problematiku, u okviru svoje struke, ne drži za relevantnu.
- Kod ispitanika ne postoji saznanje o tome da li se ova problematika obrađuje u okviru nekih drugih nastavnih programa.
- Ispitanica smatra da bi udžbenik trebalo da sadrži više tekstova u kojima se pominju pozitivni ženski likovi.

V Analiza teksta

Na kraju upitnika od ispitanika se tražilo da ukratko analiziraju tekst koji im je ponuđen. Ispitanici su analizirali pripovetku "Prvi put s ocem na jutrenje", Laze Lazarevića.

- Ispitanica nije ponudila ni jedan odgovor.
- Ispitanik je u tekstu prepoznao pitanja tipična za rodnu problematiku. Tekst ga je asocirao na potlačenost žene u patrijarhalnoj porodici. U toku nastave, ispitanik bi učenicima ukazao na problematiku položaja žene u patrijarhalnoj porodici, ali bi analizirao i položaj žene danas. Problematiku ovog tipa ispitanik obrađuje u nastavi i učenicima se obraća impersonalno.

7.0 ANALIZA UPITNIKA ZA UČENIKE/CE

U sklopu rodne analize anketirano je jedno odeljenje učenika. Anketirani su učenici Osnovne škole iz Subotice (završna godina). U odeljenju je bilo 10 učenika/ca koji su popunili upitnik. Ostali učenici/ce su vratili prazne upitnike. Od 10 učenika/ca, koji su popunjavali upitnike, 2 su bila muškog pola, a 8 ženskog. Većinu ispitanika su činili odlični đaci (8), ostala dva učenika su imala vrlo-dobar i dobar uspeh. Ne znam da li je slučajnost, ali svi učenici nameravaju da upišu srednju tehnološku školu, odsek za biotehnologiju.

Na pitanje da li im nastavnik/ca govori o neravnopravnosti polova, učenici su odgovorili da se takve teme ne obrađuju na časovima. Samo je jedan učenik odgovorio da se o toj temi priča u okviru analize nekog filma ili serije. Nastavnik/ca se ne dotiče teme ravnopravnosti polova ni kada analizira priču ili pesmu.

Pitanja o obrazovanju roditelja dala su sliku u kojoj vidimo da majke anketirane dece imaju bolje obrazovanje od očeva.

OBRAZOVANJE	OTAC	MAJKA
OSNOVNA ŠKOLA	/	1
SREDNJA ŠKOLA	9	4
VIŠA/VISOKA ŠKOLA	/	5
MAGISTRATURA	1	/

Osobine koje su učenici zaokružili, kao one koje se u udžbeniku najčešće pripisuju muškarcima, su sledeće:

HRABRI	6
ISKRENI	4
LAŽLJIVI	4
OSOBI NE VOĐE	4
KUKAVICE	2
LUKAVI	1

Učenici percipiraju hrabrost kao osobinu koja se najčešće pripisuje muškim likovima u čitankama. Na pitanje da li se slažu u tome da bi muškarci u svakodnevnom životu trebalo da imaju osobine koje su zaokružili, najveći broj učenika (7) se ne slaže sa tim.

Kod procenjivanja osobina ženskih likova, učenici smatraju da su lepota i odlučnost osobine koje preovlađuju kod žena.

LEPE	8
ODLUČNE	6
DRAGE, MILE	5
DOBRONAMERNE	3
MARLJIVE	2
PONIZNE	2
HRABRE	2

Učenici/ce se uglavnom ne slažu u tome da bi žene u svakodnevnom životu trebalo da imaju navedene osobine (9). Jedan učenik se u potpunosti slaže sa tim.

Zanimanja muških likova u čitankama su sledeća:

LEKAR	6
VOJNA ZANIMANJA	6
POLJOPRIVREDNIK	5
RADNIK	5
POLITIČAR	3
POLICAJAC	3
INŽENJER	1

Muškarci su u čitankama najčešće lekari i vojna lica, a u vezi sa tim učenici se u najvećem broju slažu (6). Ostali učenici se ne slažu sa tim zanimanjima kao tipično muškim.

Kod ženskih likova preovlađuju učiteljica i radnica.

UČITELJICA	10
RADNICA	7
POLJOPRIVREDNICA	6
PRODAVAČICA	6
UMETNICA	4
MEDICINSKA TEHNIČARKA	3
LEKARKA	1
POLICAJKA	1

Sa ovakvim izborom zanimanja ženskih likova učenici se uglavnom ne slažu (9). Jedan učenik nije odgovorio na ovo pitanje.

Nisam pronašla ni jedan odgovor na pitanje: "Da li postoji književni lik čije ponašanje nije u skladu sa onim što se očekuje od muškarca i žene?"

Kao omiljene književne likove učenici navode Korteza, Nikoletinu Bursaća i Jovicu Ježa. Nema podataka o osobinama omiljenih književnih likova, niti o njihovim postupcima.

Moji nastavnici/ce	Uopšte nije tačno	Uglavnom nije tačno	Uglavnom je tačno	U potpunosti je tačno
... misle da su neke srednje škole prikladnije za devojčice, nego za dečake	/	/	10	/
... misle da dečaci postižu bolje rezultate sa manje truda	10	/	/	/
..., kada u školi treba pomoć, traže od dečaka pomaganje kod fizički teških poslova, a od devojčica pomoć oko uređenja prostorija	/	/	10	/
... smatraju da postoje predmeti koji bolje leže devojčicama i oni koji bolje leže dečacima	/	6	4	/
... manje tolerišu nepristojno ponašanje devojčica na nastavi nego dečaka	4	2	4	/
... smatraju da su dečaci snalažljiviji kod odgovaranja za ocenu od devojčica	10	/	/	/
... više kažnjavaju dečake nego devojčice na času	10	/	/	/
smatraju da maternji i strani jezici bolje leže devojčicama, a matematika dečacima	10	/	/	/
imaju veće zahteve prilikom ispitivanja od devojčica nego od dečaka	9	1	/	/
očekuju da devojčice budu tiše i mirnije nego dečaci	5	5	/	/
... misle da dečaci trebaju više učiti od devojčica da bi dobili istu ocenu.	1	9	/	/

8.0 ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata o *autorstvu tekstova*, gde se žena kao autorka javlja u 4 teksta, nasuprot muškarcima koji se kao autori javljaju u 18 tekstova; *polu glavnog lika*, na osnovu kojih smo dobili rezultate po kojima se kao akter najviše pominje muškarac (13 tekstova), a žena se kao akterka pominje u 3 teksta; *porodičnim ulogama likova*, najčešće pominjane uloge su uloge oca (15) i sina (12), dok se sestra pominje u 6 primera, a majka u 3 primera; *profesionalnim ulogama muških i ženskih likova*, po kojima se žena najčešće pominje kao domaćica (8 primera), spisateljica (7 primera), čistačica (5 primera), seljanka (4 primera), a muškarac kao učenik (25 primera), verski vođa (17 primera), učitelj (15 primera), državnik, princ (10 primera), vojno lice (10 primera); *vrednostima i interesima muških i ženskih likova*, po kojima se muškarci najviše zalažu za obrazovanje i znanje (39 primera), moć i sticanje bogatstva (15 primera), tradicionalizam (11 primera), dok su ženama na prvom mestu ljubav (20 primera), obrazovanje (14 primera), brak (11 primera) i deca (11 primera), mogu se izvući sledeći zaključci:

Žena ne izlazi iz okvira kućnih poslova i nije prisutna u društvenom i političkom životu. Dosledno se posmatra kao slabiji pol i pasivna posmatračica nametnutih sistema. Njeni interesi nisu vezani za njen lični i društveni razvoj. Potrebno joj je da bude požrtvovana i da ima nekoga uz sebe (porodicu, muškarca). Stereotipi se mogu posmatrati kao odraz vremena o kome autori pišu, ali ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da ovakva slika društva živi i danas. Žene se danas mogu naći na istaknutim javnim funkcijama. Međutim, ovakvo stanje u društvu ne menja opšte shvatanje da ženi nije mesto na visokim funkcijama.

Stereotipne uloge muškarcu daju moć, vlast, slobodu, pravo na poroke (bez osuđivanja). Muškarac se ostvaruje kroz sopstvene uspehe, a ne kroz porodicu i porodične uloge.

Analiza je potvrdila rod kao sociološku kategoriju koja konstruiše uloge žena i muškaraca, tačnije dečaka i devojčica za potrebe tradicionalne kulture. U toj kulturi muškarci su na vrhu, a žene potčinjene.

Ovi podaci bi trebalo da budu dostupni onima koji će pisati preporuke za izmenu i poboljšanje nastavnih planova i programa, a koji treba da idu u pravcu promocije ravnopravnosti polova i eliminisanja sadržaja koji stereotipno prikazuju žene i muškarce i koji podstiču diskriminaciju na osnovu pola.

Na rodnu perspektivu treba gledati kao na deo ukupne problematike učenja o poštovanju razlika, tačnije otklanjanju netrpeljivosti prema drugima.

Opšti zaključak je da udžbenici nisu rodno senzibilisani. Tekstovi obiluju primerima koji potkrepljuju stereotipne uloge i pozicije koje su namenjene ženskom, odnosno muškom, polu. Neke se stvari pri rodnoj analizi opiru kvalifikaciji, ali je, bez obzira na to, svaki tekst prezentovao podatke koji su bili potrebni. Književnost nije pisana po sociološkim kriterijumima i ne može se deklarirati kao polje objektivnosti (naprotiv, subjektivni stavovi su ključni). Na osnovu subjektivnih stavova autora/autorki izvode se opšti društveni pogledi na svet.

Napomene

1/

Instrumentarij za analizu (knjiga koda, upitnici za nastavnike u uenike) Preuzeti su sa projekta...

9.0 LITERATURA

Baranović Branislava (2000): "Slika žene u udžbenicima književnosti", IDIZ, Zagreb;

Borić Rada (1998): "Ženski identitet u jeziku", TREĆA, br.1/vol.1, Centar za ženske studije, Zagreb

Iva Ivić (1976): "Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: II Oblici učenja i udžbenik", Filozofski fakultet, Beograd;

Kovačević Aleksandra, Kosić Slavica, Jurlina Tamara (2000): "Rodni stereotipi u udžbenicima za osnovnu školu u Crnoj Gori", ŽINEC – Amina, Kotor;

Mala pedagoška biblioteka 2 (2005): "Metodologija pisanja udžbenika", Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad

Mršević Zorica (1999): "Rečnik osnovnih feminističkih pojmova", IP "Žarko Abulj", Beograd;

Petrić Bojana (2005): "Diskurs savremenih udžbenika istorije", Misao, Novi Sad

Plut Dijana (2003): "Udžbenik kao kulturno-potporni sistem", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd – Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd;

Savić Svenka (2005): "Jezik i rod: politički korektan govor s fokusom na seksizam u udžbenicima osnovne i srednje škole", Filozofski fakultet, Novi Sad;

Trebješanin B. – Lazarević D. (2001): "Savremeni osnovnoškolski udžbenik, teorijsko-metodološke osnove", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd;

Zbornik (2005): "Izazovi obrazovanja na manjinskim jezicima", Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad;